

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, ELITELE POLITICE ROMÂNEȘTI ȘI CULTUL OFENSIVEI

*Adrian Eugen Preda**

Abstract: The present paper represents an analysis of the decision made by the Romanian political elites on 27 August 1916, namely to enter in the First World War on the side of the Entente, against the Central Powers, the former allies. The hypothesis that the present paper advances is related to the perceptions of the Romanian political elites at the moment of entering the First World War. Therefore, the Romanian political elites entered the First World War based on an assumed cult of the offensive, as a result of the confidence in the capacity of the Romanian army to inflict a rapid defeat to Austria-Hungary. As a theoretical framework, the research is based on the cult of the offensive theory. The research concluded that the decision taken by the Romanian political elites to enter in the First World War was based on an assumed cult of the offensive.

Keywords: Central Powers, cult of the offensive, Entente, First World War, political elites,

Introducere

Această lucrare se concentrează pe momentul intrării României în Primul Război Mondial, la 27 august 1916, contra Puterilor Centrale, prin invazia asupra Austro-Ungariei. Lucrarea se dorește a fi o analiză bazată pe starea de spirit a elitelor politice românești din jurul evenimentelor intrării României în Primul Război Mondial. Lucrarea încearcă să răspundă următoarei întrebări: de ce liderii de la București au adoptat o strategie ofensivă împotriva Puterilor Centrale, având în vedere mijloacele de care dispuneau la momentul intrării în război? În acest sens, lucrarea se bazează pe teoria din domeniul Relațiilor Internaționale cu privire la cultul ofensivei. Operațiunile armatelor române au pornit de la planificarea oferită prin Ipoteza Z, care prevedea ca două treimi din efective să fie distribuite pentru obiectivul de a ataca în Austro-Ungaria, cu scopul de a ocupa teritoriile românești până la Tisa, în timp ce o treime au fost alocate pentru apărarea Dobrogei¹, liderii români manifestând inițial o încredere în capacitatea forțelor proprii și ale Antantei de a acționa concertat pentru a îndeplini obiectivele de război asumate de România și acceptate de Aliați, conform convențiilor politică² și militară³ cu Antanta,

* Asistent de Cercetare Științifică, Dr., Institutul de Cercetare, Dezvoltare și Inovare, Universitatea „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, e-mail: adrian.e.preda@gmail.com

¹ Vezi Ipoteza Z [1916] 2017, p. 311-320

² Convenția politică garantează integritatea teritorială și se recunoșteau pretențiile teritoriale ale României, care se angaja să atace Austro-Ungaria: Convenție politică [1916] 2017, p. 116

³ Convenția militară, care stipula un tratament egal între părți, angaja România să atace Austro-Ungaria la opt zile după ofensiva aliată de la Salonic, Rusia angajându-se să susțină o ofensivă

semnate la 4/17 august 1916. În acest sens, ipoteza de la care pleacă această cercetare ține de percepțiile elitelor politice românești care au decis intrarea României în Primul Război Mondial. Având în vedere toate cele de mai sus, ipoteza de la care pleacă prezentul studiu este că elitele de la București, văduvite de experiența în război a adversarilor, au considerat că ofensiva este cel mai potrivit mijloc de a îndeplini obiectivul politic stabilit, adică de a cuceri teritoriile românești ale monarhiei Austro-Ungare. Decizia elitelor politice românești de a intra în război la 27 august 1916, în alianță cu Antanta și contra Puterilor Centrale, s-a bazat, în mod inconștient, pe un cult al ofensivei asumat de liderii politici români, ca urmare a încrederii în capacitatea armatei române de a învinge Austro-Ungaria, în coordonare cu acțiunile Alianților.

Ca fundament teoretic, această cercetare se bazează pe teoria cultului ofensivei. Din punct de vedere metodologic, cu scopul de a surprinde starea de spirit din jurul intrării României în Primul Război Mondial, cercetarea se bazează substanțial pe memorii ale elitelor politice românești și străine legate de subiect, documente oficiale, dar și surse secundare referitoare la intrarea României în prima conflagrație mondială. Pe cât este posibil, analiza se va baza pe reconstituirea stării de spirit a elitelor în timpul evenimentelor din jurul intrării României în Primul Război Mondial, încercând să evite o perspectivă *a posteriori*, retroactivă, a evenimentelor. Obiectivul de război a fost desăvârșirea unității naționale, prin unirea teritoriilor românești până la Tisa, însă acest deziderat era departe de a fi sigur, cu atât mai mult cu cât la începutul anului 1918 părea aproape imposibil, având în vedere că România semnase pace separată cu Puterile Centrale⁴. Cercetarea este organizată în maniera următoare. Prima parte se concentrează pe prezentarea teoriei cultului ofensivei. Cea de-a doua parte se concentrează pe starea de spirit a românilor la 1916, atât din perspectiva elitelor politice, cât și a opiniei publice. Cea de-a treia parte oferă o prezentare asupra stării armatei la 1916, bazându-se pe mărturiile atât românești, cât și străine. Partea a patra analizează decizia elitelor politice românești de a intra în Primul Război Mondial alături de Antanta. Ultima parte este rezervată concluziilor.

I. Despre cultul ofensivei

Cultul ofensivei reprezintă un o teorie care provine din studiul amănunțit al deciziilor liderilor europeni, care au dus la izbucnirea Primului Război Mondial⁵. Între specialiști și-a făcut simțită prezența unui argument conform căruia războiul a început ca urmare a încrederii manifestate între liderii Marilor Puteri europene în valoarea ofensivei, în timp ce mijloacele defensive se bucurau de un avantaj

puternică în Bucovina și să trimită trupe în Dobrogea împotriva Bulgariei. Aliații se angajau să trimită României muniție, armament și alte materiale necesare: Convenție militară [1916] 2017, p. 298-299

⁴ Torrey 2014, p. 300-311

⁵ Vezi volumul dedicat în întregime subiectului, Miller, Lynn-Jones și Van Evera (editori) 1991; Van Evera 1999, p. 193-198

masiv⁶. Două asumptii au valoare fundamentală pentru cultul ofensivei, care țin de factori psihologici – ofensiva, la nivel tactic sau strategic, este superioară defensivei, respectiv factorul ce ține de moral este mult mai important decât cel material, care ține de armament sau mijloace de apărare, ceea ce înseamnă că puterea defensivei este depășită doar de puterea voinței⁷. Argumente pentru apariția acestei atitudini țin de o nevoie de a depăși problema coerenței tactico-strategice a doctrinelor militare, de a compensa inferioritatea numerico-tehnologică, incapacitatea generalilor de a înțelege războiul modern (o primă clasă de argumente) sau motive politice, organizaționale sau sociale (o a doua clasă de argumente). Astfel, la baza doctrinelor ofensive din Primul Război Mondial au stat motive de ordin politic, de integritate militară sau prestigiu social și de ordin militar⁸.

Stephen Van Evera argumenta faptul că acest cult al ofensivei a reprezentat o cauză principală pentru Primul Război Mondial, unde ofensiva era prețuită de armatele care au creat doctrine militare ofensive, fenomen susținut de elitele politice și populație, care se raportau la ofensivă precum un avantaj în luptă și un panaceu la problema securității statale⁹, acest mecanism funcționând după o logică a învingătorului care ia tot¹⁰. Cu alte cuvinte, cea mai bună apărare – în spiritul războinic al lui 1914 – o reprezenta atacul. Așa cum arăta Van Evera, armatele europene au mizat pe avantajul dat de ofensivă și au ignorat progresele făcute în mijloacele asigurării defensivei, i.e. mitraliera, dezvoltarea rețelei de căi ferate, sârma ghimpată, precum și unele războaie din deceniile precedente, care demonstau importanța mijloacelor defensive, crezând că războiul va fi unul scurt¹¹. Un exemplu în acest sens în constituie Imperiul German al lui Wilhelm II, ai cărui lideri militari, pornind de la astfel de asumptii, de superioritate a ofensivei asupra defensivei, au adoptat o postură militară ofensivă, de unde a rezultat faimosul Plan Schlieffen, în timp ce în Franța obsesia ofensivei se manifesta atât în rândurile armatei, cât și în cele ale populației, ofensiva fiind văzută ca unica rețetă de succes. În state precum Marea Britanie, deși Războiul Burilor arătase valoarea defensivei, aceasta era ignorată, iar în Rusia ministrul de război de la acea vreme oferea instrucțiuni ca armata rusă să adopte modelul european, bazat lovituri decisive și rapide. Chiar și în state mici, precum Belgia, exemplul marilor puteri europene era urmat, pe considerentul că o strategie ofensivă constituie un lucru esențial împotriva dușmanului¹². Un alt argument, de sorginte franco-britanică, se baza pe superioritatea moralului atacatorului asupra apărătorului, prin simpla asumare a celui dintâi rol, atribuind astfel ofensivei o rol de ameliorator al

⁶ Miller, Lynn-Jones 1991, p. xiii

⁷ Echevarria II 2002, p. 199

⁸ *Ibidem*, p. 200

⁹ Van Evera 1991, p. 59

¹⁰ Van Evera 1999, p. 193

¹¹ *Ibidem*, pp. 59-60

¹² *Ibidem*, pp. 61-62

moralului, care urma să triumfe împotriva mașinariilor¹³. În deceniile premergătoare Primului Război Mondial se crease o prăpastie între percepție și realitate, avantajul tot mai crescând al mijloacelor defensive nefiind sesizat, fenomen care a periclitat cucerirea¹⁴.

Discutând mai pe larg despre implicațiile și cauzele războiului, Van Evera aducea în discuție și falsul optimism adoptat uneori de atacatori, argumentând faptul că incidența războaielor ar scădea „dacă învinșii ar putea să-și prezică înfrângerea și dacă ambele părți ar putea prevedea costul luptei” [traducere proprie]¹⁵. Statele, așadar, pornesc la luptă cu „o falsă speranță de victorie” [traducere proprie], chiar și la limită, hrănită de „iluzii optimiste” [traducere proprie] cu privire la viitor, lucru coroborat cu o estimare inexactă a costurilor războiului¹⁶. De asemenea, cel care atacă sau se mobilizează primul are parte de un avantaj față de adversar, beneficiind de un așa numit „avantaj al primei lovituri” [traducere proprie]¹⁷, atacatorul putând beneficia și de un efect de surpriză, mai ales dacă mijloacele ofensive sunt de partea atacatorului și în avantaj față de defensivă¹⁸. În caz că mijloacele defensive sunt în avantaj față de cele ofensive, atunci elementul surpriză se diminuează¹⁹. Van Evera lansa și ipoteza conform căreia războiul este mai frecvent atunci când guvernele văd în cucerire un lucru ușor²⁰.

Scriind despre ofensivele din 1914, Jack L. Snyder găsea în calculul rațional, distorsionarea realității de interese parohiale și nevoia de simplificare a deciziilor drept cauze pentru forma pe care o luaseră doctrinele strategice ale puterilor europene, care, prin natura ofensivă a acestora, au accelerat războiul, pe baza faptului că cea mai bună apărare e atacul²¹. De asemenea, Snyder respingea și argumentul cultului ofensivei drept cauză pentru război, argumentând că Rusia sau Franța se bazau la 1910 pe planuri defensive²². De altfel, Snyder identifică un bias ofensiv care a caracterizat campaniile din 1914, anume „interesele parohiale și perspectiva militarilor profesioniști” [traducere proprie], iar instabilitatea strategică din acel an a apărut ca rezultat al ignorării limitelor tehnologice în planificarea ofensivă²³.

Așadar, teoria cultului ofensivei reprezintă un bun reper teoretic, util în a explica decizia elitelor politice românești, de a iniția o acțiune ofensivă în alianță cu Antanta, împotriva Puterilor Centrale la 27 august 1916, cu scopul de a cuceri teritoriile promise de noii aliați.

¹³ *Ibidem*, p. 62

¹⁴ *Ibidem*, p. 194

¹⁵ *Ibidem*, p. 14

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*, p. 37

¹⁸ *Ibidem*, p. 70

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*, p. 117

²¹ Snyder 1984, p. 9

²² *Ibidem*, p. 10

²³ *Ibidem*

II. Starea de spirit a românilor la 1916

Până la momentul intrării în război, armata română fusese ferită de experiența faptică a confruntărilor. Fusese ferită de ororile primilor doi ani, dar și văduvită de experiența pe câmpul de luptă, care se traducea în adaptarea la rigorile războiului modern și de uzură. Până la 27 august 1916, armatele Puterilor Centrale și Antantei deopotrivă învățaseră și se dezvățaseră împreună, adoptând noi tactici, adaptând propriile mijloace la realitatea războiului, dar și renunțând la practicile și abordarea de la 1914, când armatele au plecat la război cu credința că războiul va fi unul scurt, până la Crăciun, bucurându-se de susținerea populațiilor statelor beligerante²⁴. În analiza stării de spirit dinaintea și din primele momente ale intrării României în Primul Război Mondial nu pot fi excluse – consider eu – nici starea de spirit a elitelor politice, care au negociat și decis intrarea în război, dar nici starea de spirit a populației, a opiniei publice, care era filofranceză și care a reprezentat factor motivator în deciziile de neutralitate, respectiv intervenție din cadrul consiliilor de coroană din 1914 și 1916²⁵.

Elite politice

Bazându-se pe victoria obținută împotriva Bulgariei în 1913, fără luptă însă, elitele politice proantantiste au fost convinse de faptul că armata română deținea forța combativă de a interveni în Transilvania și a alunga sau chiar forța să capituleze trupele austro-ungare din acea regiune. Brătianu era încrezător că armata română nu urma să întâlnească trupe bine închegate, Transilvania urmând a fi traversată în 10-15 zile, nemaicontând nici contraargumentația lui Averescu, ce afirma că ar fi fost nevoie de 50-60 zile, cuprinzând și mobilizarea sau întârzierile cauzate de rezistența dușmanului. Confruntarea numai cu trupele austro-ungare devenise un argument axiomatic pentru elita politică, insensibilă la ceilalți aliați ai Austro-Ungariei, precum Germania, care își ajută aliații, Turcia sau Bulgaria, despre care se credea că nu va interveni împotriva Rusiei²⁶.

În rândul elitelor politice ale României, în atitudinea față de război și intrarea României de partea Antantei, de departe s-a făcut remarcant prim-ministrul de atunci, Ion I. C. Brătianu. În memoriile sale, fiul premierului, Gheorghe I. Brătianu, relatează că tatăl său, cu o săptămână înainte de intrarea României în război, îi mărturisea faptul că este sigur de victoria Antantei, mai exact: „în războiul de astăzi, dacă înving Aliații – adică nu, *când* vor învinge Aliații, căci aceasta e sigur – situația Serbiei care a fost zdrobită, va fi mult mai bună decât a Greciei care a rămas neutră”²⁷. Continuând relatarea, fiul premierului arăta că tatăl său se temea că, în cazul continuării neutralității, până la finalul războiului, „vom fi zdrobiți între o Ungarie Mare și o Bulgarie Mare”²⁸. Așadar, în perioada neutralității României,

²⁴ MacMillan 2015, p. 611

²⁵ Pentru discuțiile din cadrul consiliilor de coroană din 1914 și 1916, vezi Mamina 1997, p. 27-52, 53-87

²⁶ Crișmaru 2017, p. 237-238

²⁷ Brătianu 2018, p. 19

²⁸ *Ibidem*, p. 20

Brătianu se temea că viitorul ar fi putut arăta ca unul tragic pentru România, care ar fi pierdut o ocazie favorabilă. În acest sens, pentru Brătianu motivul intervenției de partea Antantei era motivat și de teama față de un posibil viitor sumbru.

În timpul discuțiilor din cadrul Consiliului de Coroană din 1916, când s-a anunțat intrarea României în război alături de Antanta, Brătianu a adus drept argument în favoarea intervenției alături de Aliați momentul propice pentru desăvârșirea unității naționale, ceea ce însemna că România nu mai putea sta pe margine, „când harta lumii se preface”, periclitând viitorul țării²⁹. În mod similar, regele Ferdinand, german la origine, la același consiliu a adus drept argument în favoarea intervenției alături de Antanta șansele pe care le vedea favorabile acestei alianțe, precum și ocazia de a realiza unitatea națională³⁰. Tot din tabăra antantofilă se remarcă și Take Ionescu, ce aproba intrarea în război de partea Antantei, subliniind și faptul că momentul intervenției era unul favorabil³¹, precum și că românii din Transilvania ar fi văzut o astfel de acțiune din partea României drept mesianică³².

O atenție specială trebuie acordată lui Brătianu, principalul decident și negociator cu Antanta în ceea ce privește intervenția în război contra Puterilor Centrale. Brătianu a condiționat alăturarea la Antanta de o serie de pretenții, care aveau în vedere semnarea unui tratat cu toată alianța pentru a se proteja de Rusia, sub garanția Franței și Angliei, anexarea Transilvaniei, Banatului și Bucovinei, livrări substanțiale de material, coordonarea acțiunilor armatei române cu a Rusiei și cu cea a Antantei de la Salonic, trimiterea unor trupe ruse în Dobrogea sau egalitate de tratament cu marile puteri aliatare³³. Din rațiuni de prudență, Brătianu a amânat intrarea României în război. Brătianu era conștient de poziția fragilă și nepregătirea României, mărturisind ministrului francez că ar fi mers la război dacă știa că există 75% șanse de victorie. După ce, inițial, Anglia și Franța nu acceptaseră pretențiile teritoriale exprimate de Brătianu, pierderile suferite de aceste puteri pe front le-au determinat să-și reconsidere poziția și să intre în negocieri cu partea română. Atunci când situația pe front a Antantei era precară, Brătianu a întrerupt negocierile, în 1915, reluându-le abia în 1916, când Antanta a obținut anumite succese militare. Ocazia a părut să fie favorabilă României atunci când germanii au eșuat în cucerirea Verdunului, se pregătea o ofensivă masivă la Salonic, una pe Somme, iar rușii lansaseră ofensiva Brusilov, lucruri care l-au determinat pe Brătianu să se teamă că Antanta ar fi avut succes și fără aportul armatei române. Așadar, Brătianu, nu mai putea rămâne pe dinafară, însă negocierile au durat până când ofensiva Brusilov s-a oprit³⁴. Maurice Paléologue, ambasador al Franței în Rusia, nota că Brătianu a pierdut trei ocazii favorabile de a intra în război: începutul lui septembrie în 1914 când intrarea rușilor în Lemberg ar

²⁹ Duca 1981, p. 274

³⁰ *Ibidem*, p. 273

³¹ Mamina 1997, p. 60

³² *Ibidem*, p. 63

³³ Ionescu 2017, p. 56

³⁴ Torrey 2014, p. 22-24

fi lăsat Austro-Ungaria în incapacitate de a apăra Carpații; mai 1915, când Italia intrase în război, iar Rusia experimenta apogeul puterii, Venizelos era prim-ministru al Greciei, iar Bulgaria era ezitantă; și la începutul ofensivei Brusilov, înaintea de a veni întăririle turo-germane în Galiția și Transilvania³⁵. Ezitățile și pretențiile lui Brătianu – care se îndoia de capacitatea armatei de la Salonic de a învinge Bulgaria, cerea până la 200.000 de soldați ruși în Dobrogea, cerea ca Antanta să nu încheie pace separată și să lupte până la satisfacerea pretențiilor teritoriale românești, precum și egalitate în tratament - au dus Aliții la exasperare, aceștia trebuind să recurgă la promisiuni mari pentru România, ce nu ar fi trebuit a fi cu necesitate onorate³⁶. De altfel, Brătianu era recunoscut drept un decident care cântărea îndelung deciziile sale³⁷. După stagnarea ofensivei Brusilov, presiunile Antantei asupra României s-au întetit, pentru a se ajunge la un ultimatum „acum sau niciodată” adresat de mareșalul francez Joffre, fapt care a condus la semnarea tratatului de alianță cu Antanta pe 17 august 1916³⁸.

Dacă pentru români subiectul Transilvaniei dobândise valențe mitologice, un alt mit care a reprezentat drept argument în direcția intervenției alături de Antanta era reprezentat de Franța, văzută ca o soră mai mare, o sursă de cultură, cu care românii trebuiau să meargă în spiritul solidarității latine. În aprecierile lui Barbu Ștefănescu Delavrancea, Franța, prima civilizație a lumii, se sacrifică în războiul cu Germania, ajută popoarele latine în dezideratele lor de unire, scriitorul afirmând că românii de fapt iubesc Franța și nu urăsc Germania. Franța era văzută ca unul din statele care doreau crearea unor state libere, pe considerente etnice³⁹.

Din moment ce tabăra antantofilă s-a dovedit a fi câștigătoare, iar România a intrat în război de partea Antantei, nu voi insista pe larg asupra taberei germanofile. Este de ajuns de menționat că din aceasta făceau parte personalități politice conservatoare, din care, la Consiliul de Coroană din 1916 s-au auzit argumentele lui Petre P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman și Theodor Rosetti, din cei 20 de participanți⁴⁰. De pildă, pentru Marghiloman sorții războiului nu erau încă decizi în favoarea Antantei, așa cum argumenta tabăra proantantistă, în timp ce o eventuală instalare a Rusiei la strâmători ar fi însemnat „moartea economică a țării”⁴¹. Pentru Carp, cel mai vehement dintre participanții progermani, alăturarea la Puterile Centrale ținea de onoare, prevestind instalarea unei hegemonii germane la finalul războiului, benefice pentru România, în timp ce Rusia victorioasă ar fi însemnat sfârșitul României și al dinastiei⁴². Așadar, argumentele germanofile țineau mai mult de teama de Rusia, că o Rusie învingătoare ar fi subordonat România intereselor sale.

³⁵ Ionescu 2018, p. 22

³⁶ Torrey 2014, p. 24-27

³⁷ Gorun 2021, p. 53

³⁸ Ionescu 2017, p. 11

³⁹ Boia 2017, p. 66-68

⁴⁰ Boia 2017, p. 49

⁴¹ Marghiloman 1994, p. 12

⁴² Duca 1981, p. 276

Opinia publică

Trebuie menționat faptul că în România anului 1916 opinia publică, în majoritatea ei filofranceză și proantantistă, nu cuprindea marea masă a țăranilor, unii dintre ei neștiind nici de existența Transilvaniei, ci o pătură mult mai restrânsă, la știutorii de carte, adică la intelectuali, cei cu studii secundare, funcționărimi sau ofițerime, toate aceste categorii însemnând câteva procente⁴³. Imediat după ce Consiliul de Coroană, întrunit la 27 august 1916, a luat decizia de mobilizare generală, acest lucru a generat emulații patriotice în București și în țară, mulțimile de oameni ajungând să cânte imnul „Deșteaptă-te, române”, într-un puseu de entuziasm. De asemenea, entuziasmul populației s-a îmbinat cu sentimente de neliniște și teamă, fiind conștienți de riscul la care se expuneau prin viitorul război⁴⁴. Pe străzile Bucureștiului era forfotă, urale, completate de cântece și îndemnul „La arme!”, sentimente împletite cu cele de îngrijorare și așteptări cu privire la o durată lungă și grea a războiului ce urma să vină⁴⁵. Fără să-și imagineze că în decembrie același an restaurantul va fi ocupat de trupe bulgare, la Capșa se turna șampanie și era plin de râsete, deși, în alte părți ale societății deja teama își simțea simțită prezența⁴⁶. Tot ca o manifestație de bucurie, în fața Legăției Franței s-au cântat cântece naționale și Marseilleza, nelipsind și aclamațiile pentru armata marelui aliat⁴⁷. Participant la Consiliul de Coroană, I. G. Duca relatează în memoriile sale că, imediat după sfârșitul acestei întrevederi, Brătianu fusese nevoit să plece pe drumuri ocolite, pentru a evita mulțimile de oameni care manifestau pe străzi, însă Ionescu, Filipescu și Costinescu „au beneficiat de aceste aclamațiuni, de altminteri nu exagerate”⁴⁸.

Un alt observator al opiniei publice, care a tratat acest subiect mai în detaliu, este Constantin Argetoianu, care a notat memoriile sale emulația publică generată de mobilizare. Așadar,

După ce s-au mai calmat scenele de entuziasm în biroul și marele hall din casele Filipescu, m-am dus să dejunez la Capșa. Capșa era în ebulițiune. Cafeneaua, restaurantul, cofetăria, trotuarele erau ticsite de lume războinică. Nimeni nu voia să se oprească decît dincolo de Tisa, și am putut să-mi dau seama încă o dată – după ce trăisem zilele din august 1914 în Karlsbad și Viena – cât de vesele sînt începuturile de război. O bucurie contagioasă și colectivă, căreia nu i se poate rezista și care îmbracă haina celui mai copilăresc și generos entuziasm, ce nu ține seama de nici o realitate și dă mîna cu absurdul⁴⁹.

⁴³ Boia 2017, p. 59-60

⁴⁴ Torrey 2014, p. 55-57

⁴⁵ Topor 2020, p. 63-64

⁴⁶ *Ibidem*, p. 65

⁴⁷ Grandhomme 2018, p. 69

⁴⁸ Duca 1981, p. 284

⁴⁹ Argetoianu 1992, p. 14-15

Cu privire la proclamarea mobilizării, Argetoianu surprinde alte scene ce relevă starea populației Bucureștiului, de entuziasm general. După cum surprinde Argetoianu momentul proclamării mobilizării,

În stradă era o mare de oameni, ca la sărbătoare. Delir și îmbrățișări. După un sfert de ceas, urlete și urale și mai tari. Regele și regina treceau spre Șosea într-un automobil deschis. Mi-a fost dat să asist pentru prima oară în România la o *adevărată* explozie de iubire și de loialism față de dinastie. [...] Prima zi de mobilizare a fost așadar o zi de bucurie și de entuziasm pentru întreaga populație a Bucureștiului⁵⁰.

Din rândurile scrise de Argetoianu reiese că optimismul românilor era bazat pe planurile de conlucrare cu aliații din Antanta, care promisese armament și trupe rusești în Dobrogea pentru a ține frontul contra Bulgariei, „în ideea că bulgarii nu vor îndrăzni niciodată să atace pe ruși”⁵¹. Raportându-se la măsurile luate de liderii români, premergătoare intrării României în război, Argetoianu le privea drept „[p]lanuri frumoase care, după cum am văzut în urmă, au rămas simple planuri, dar în acea primă zi a mobilizării credeam toți în ele, și lumea era voioasă. [...] Ne pregăteam ca lacomii să ne așezăm la masa pusă și să ne săturăm din plin...”⁵².

Ecouri ale încrederii în capacitatea de victorie a armatei române se găseau și în străinătate, mai exact în Franța. În memoriile sale, Henri Berthelot relatează în notița din 3 octombrie 1916, că pe vasul pe care se îmbarcase spre a pleca să preia șefia Misiunii Militare Franceze în România întâlnise un grup de studenți români care se întorceau să ia parte la lupte, fiind încrezători că generalul Averescu avea să câștige multe lupte, dat fiind faptul că ieșise victorios în cel de-Al Doilea Război Balcanic⁵³.

III. Starea armatei

La 1916, anul intervenției în Primul Război Mondial, după doi ani de lupte între Antanta și Puterile Centrale, ale căror armate trăseseră niște învățăminte în urma confruntărilor, armata română se prezenta destul de modest, în comparație cu standardele armatelor celorlalte forțe beligerante. Mai mult, armata română stătuse în expectativă doi ani, fiind văduvită de experiența de luptă în războiul modern. La momentul intrării în război, efectivele mobilizate erau distribuite după următorii parametri: 440.000 trupe combatante și 120.000 la alte servicii constituiau armata operativă, 420.870 erau rezerviști, adică un total de aproximativ 1.234.000 oameni sau 15% din populația țării, 30% din bărbați, țărani constituind cea mai mare proporție⁵⁴.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 15

⁵¹ *Ibidem*, p. 16

⁵² *Ibidem*

⁵³ Berthelot 2018, p. 71

⁵⁴ Topor 2020, p. 87-88

Din 1914, mai ales după izbucnirea războiului, guvernul luase măsuri în direcția reformării și dotării armatei. Până în 1916, s-au alocat resurse financiare, au fost încorporați noi tineri în armată, s-au școlit mai mulți ofițeri, a sporit numărul medicilor și s-au luate alte măsuri organizatorice. Din 1914 s-au făcut planuri pentru cumpărarea de armament și muniție din străinătate – afectat de izbucnirea războiului -, însă, doar o mică parte a armelor de care armata avea nevoie au intrat în România până în august 1916. Eforturile în direcția măririi producției interne au dat rezultate modeste. La momentul hotărâtor, august 1916, după îndelungi eforturi de dotare a acesteia, armata română, deși numeroasă, nu beneficia de dotare suficientă: armament automat și artilerie grea insuficiente. La nivel de batalion, în comparație cu armata germană, cea română se situa pe o poziție net inferioară: 2-3 mitraliere față de 6-8, un aruncător de mine față de 4, 3-4 guri de foc de artilerie față de 6-7, dintre care un tun sau două grele. Mai mult decât atât, nivelul de instrucție era unul scăzut, ofițerii nu trăseseră învățăminte din primii doi ani de război, informațiile nu erau luate în calcul întotdeauna, iar cadrele militare erau într-un număr insuficient și pregătite neuniform⁵⁵. Se observă, așadar, că armata română pornise din start la luptă de pe poziții inferioare, atât ca pregătire, instruire și dotare, în comparație cu armata germană, cea cu care avea să aibă cel mai mult de furcă în 1916, deși așteptările erau ca odată intrată în Ardeal, armata română să întâlnească numai trupe austro-ungare. Din relatările memorialistice românești sau străine reiese aceeași realitate care caracteriza imaginea armatei române din momentul intrării în războiul contra Puterilor Centrale. Armata română era net inferioară, ca personal și dotare, celor cu care urma să se lupte, iar liderii militari nu luaseră în calcul, în planificarea operațiunilor, nici reacția Puterilor Centrale. Memoriile unor anumite personalități sunt ilustrative pentru modul cum se prezenta armata română în 1916.

Perspectiva românească

Starea combativă a armatei române de la momentul declanșării războiului contra Puterilor Centrale a fost supusă ochiului critic al unor personalități române. De pildă, Generalul Ioan Culcer avea, în 1918, propriile aprecieri critice referitoare la operațiunile din 1916. Generalul Culcer menționa faptul că armata era neglijată de decenii, fiind subfinanțată în mod nejustificat, cu sume alocate la sub jumătate din cele prevăzute în state cu efective similare. Culcer continua, spunând că lipsa de fonduri pentru armată este nejustificată, având în vedere că s-au putut aloca mijloace financiare pentru alte obiective de infrastructură mai costisitoare, precum poduri, gări, tunele sau alte construcții acolo unde nu era nevoie de acestea, precum și pentru funcții cu o utilitate îndoielnică. Culcer reclama și faptul că bugetele alcătuite de Ministerul de Război nu luau în calcul nici trebuințele absolut necesare armatei, precum muniția, lucru ce persista încă de pe vremea lui Carol I. De asemenea, din rațiuni de economie bugetară, generalul reclama și faptul că, în caz

⁵⁵ Otu 2022, p. 153-160

de mobilizare, echipamentul și îmbrăcămintea armatei puteau fi completate „prin mijloace locale și lucrători civili”, toate aceste fenomene fiind circumscrise unui Mare Stat-Major numit pe criterii politice⁵⁶.

Generalul Alexandru Iarca, la rândul său, afirma că armata română la 1916 era o improvizare, bazându-se pe trei puncte de vedere: raportul număr-calitate, soluționarea acestuia de către principalii beligeranți, precum și de către armata română. Generalul Iarca argumenta că preponderența în război a avut-o calitatea, chiar dacă și aportul cantității avea să se facă simțit atunci când războiul se prelungea. Acesta afirma faptul că majoritatea contingentelor din armata română aproape că nu au avut parte de înainte de 1916, numărul de ofițeri era redus, iar metodele de instrucție îndoielnice. În final „[c]a să complectăm tot ce privește organizarea armatei noastre, ar trebui să arătăm și starea tuturor serviciilor ei. [...] Observăm numai că am avut lipsă de foarte multe lucruri și că improvizarea enormă a armatei a mai mărit aceste lipsuri, astfel că răul a luat proporțiunile unei catastrofe”⁵⁷.

Aducând critici proiectului Ipotezei Z, generalul Gheorghe A. Dabija argumenta că proiectul nu ia în calcul faptul că trupele române s-ar fi putut confrunta cu trupe germane sau turcești, ignorând aspectul că acestea puteau sări în ajutorul Austro-Ungariei. De asemenea, Dabija acuza faptul că Ipoteza Z nu lua în calcul comportamentul reactiv al trupelor Puterilor Centrale, atribuind un interval de timp de 40 de zile până la finalizare, timp în care inamicul ar fi trebuit să se retragă, aspect care s-a dovedit a fi nerealist. Pe frontul de Sud, Ipoteza Z nu a luat în calcul o agresiune din această direcție, ba mai mult, s-ar fi trecut la ofensivă strategică în această zonă, urmând ca trupele române să desfășoare un război ofensiv pe două fronturi⁵⁸.

Perspectiva străină

Referitor la starea armatei române la momentul intrării în Primul Război Mondial, era inevitabil să nu apară și impresii sau remarci ale unor personalități străine care au luat contact cu trupele române, fie din tabăra inamică, fie din cea aliată. În memoriile sale, generalul Erich von Falkenhayn, fost șef al Marelui Stat Major German și comandant al Armatei a IX-a, care a intervenit în luptă împotriva României în Transilvania, se raporta la armata română în următorii termeni:

Generalul Sunkel avea impresia că soldatul român, luat individual, nu se luptă rău. *Trupele nu puteau să suporte însă amenințările de flanc sau asupra spatelui și nici concentrările de artilerie* (subl. autorului) decât în măsură foarte redusă; aceasta probabil pentru că se vedeau adeseori lipsite de sprijinul moral, din cauza lipsei de conducere, atât de necesar în astfel de împrejurări⁵⁹.

⁵⁶ Culcer [1918] 2017, p. 326-328

⁵⁷ Iarca [1922] 2017, p. 329-332

⁵⁸ Dabija [1936] 2017, p. 321-323

⁵⁹ von Falkenhayn 2018, p. 46

Mai mult, planificând trecerea Munților Cibin, von Falkenhayn observa vulnerabilitatea flancurilor trupelor române, în ciuda superiorității numerice față de trupele pe care el le avea la dispoziție⁶⁰.

Aflat la conducerea Misiunii Militare Franceze în România, generalul Henri Berthelot relatează în scrisoarea către soția sa Louise, datată 23 octombrie 1916, următoarele:

[...] Românii se află într-adevăr într-o situație nefericită. Nu erau deloc pregătiți pentru război, iar nepăsarea lor nativă face ca, după săptămâni de la intrarea lor în luptă, să fie tot nepregătiți.

Adevărat, soldatul român pare bun sau cel puțin călit, dar cei care îl comandă sunt de o nepricepere extraordinară.

De la sosirea noastră, a trebuit să trimit ofițeri în toate punctele în care românii cedau teren încă de la primele bubuituri de tun, pentru a-i face să reziste. Poate au curaj, dar le lipsește voința. Pe granița Transilvaniei, am reușit totuși să stabilizăm situația. Dar cât timp va dura? [...]

Starea armatei române în primele săptămâni de luptă era înfățișată de Berthelot în termeni precari. Generalul francez aducea în discuție argumente referitoare la nepregătirea pentru război, nepăsare nativă, comandă slabă, teamă la primele semne ale inamicului și lipsă de voință.

Un alt observator străin, Aleksandr N. Vinogradski, șeful unei misiuni de ofițeri de artilerie trimise în România de Marele Cartier General (STAVKA) al armatei ruse, care trebuia să instruiască artileriști români pe baza experienței celor doi ani precedenți de război, relatează în memoriile sale – după cum fusese prevenit de STAVKA - că armata română nu se ridică la nivelul de pregătire al inamicului, de aici și înfrângerile din septembrie, iar „[î]n practică, artileria [română] cunoștea bine tehnicile elementare de tir, dar îi lipseau mijloacele de legătură și nu era îndeajuns pregătită pentru utilizarea tacticii de bombardament; și direcționarea focului lăsa de dorit”⁶¹. Încă din primele zile de la sosirea în România, Vinogradski a observat lipsa cablurilor de legătură pentru artilerie, precum și instrucția neadaptată artileriei române pentru cerințele războiului în 1916⁶².

În evaluarea pe care a făcut-o armatei române, Vinogradski aprecia că „[s]oldatul român este excelent: curajos, disciplinat, descurcăreț, capabil să suporte privațiunile și, dacă este bine condus, să atace cu hotărâre. Dar antrenamentul și instrucția sa pe teren lăsa de dorit”⁶³. O parte a ofițerimii era apreciată ca „prea ușor de impresionat” și egoistă, care, chiar dacă studiaseră în Occident, dețineau cunoștințe militare incomplete când a intrat în luptă⁶⁴. În ceea ce privește artileria, aceasta „[a]vea mulți ofițeri de elită, bine instruiți, cu o bună pregătire tehnică, care cunoșteau bine tirul”, însă părea că „pregătirea [artileriei] se oprirea la școlile de

⁶⁰ *Ibidem*, p. 53

⁶¹ Vinogradski [1926] 2019, p. 146

⁶² *Ibidem*, p. 154-155

⁶³ *Ibidem*, p. 156

⁶⁴ *Ibidem*, p. 157

baterii și că grupele nu fuseseră antrenate”, cu un tir „bun în sine”, dar izolat, și „insuficient susținut tactic”, de unde rezulta un randament insuficient al acestei arme. Bateriile de artilerie erau utilizate în mod descoperit, foloseau observatori care strigau în loc să folosească telefonul, iar, printre altele, autorul constata inexistența binocurilor calitative, a busolelor, precum și existența unor raportoare rudimentare⁶⁵.

„Infanteria era prea nervoasă și inferioară celei a inamicului ca pregătire” și „[d]ucea lipsă de mitraliere, grenade, foarfeci pentru a tăia firele de fier, și de bucătăria ambulante”, fiind în final demoralizată de artileria grea inamică, lăsată fără un răspuns suficient din partea artileriei române⁶⁶. Deși armata română era condusă de unii comandanți competenți, aceasta era apreciată ca fiind lipsită de mijloacele necesare misiunii ce îi fusese încredințată. Deși muncitori, ofițerii de stat-major erau văduviți de cunoștințele practice și se confruntau cu lipsa mijloacelor de legătură. Motocicletele sau camioanele erau inexistente, telefoanele militare insuficiente, automobilele erau puține, aviația la început, alte mijloace logistice și medicale puține ca număr, mitralierele și artileria grea nu existau, iar muniția era limitată ca stoc⁶⁷.

După cum o arată sursele românești sau străine, România a pornit în campania din 1916 împotriva Puterilor Centrale cu o armată slab pregătită. Armata suferea atât la capitolul personal, soldați și corp ofițeresc, precum și la capitolul dotare, la toate capitolele. Mai mult, liderii politico-militari români nu trăseseră nici învățămintele din noul tip de război care se purta, după doi ani de neutralitate.

IV. Analiza deciziei elitelor politice românești de a intra în Primul Război Mondial alături de Antanta

După cum arată datele, ipoteza conform căreia elitele politice românești au decis intrarea României în Primul Război Mondial se confirmă, având în vedere mai multe argumente, care vor fi expuse în rândurile următoare. Armata română a intrat nepregătită în Primul Război Mondial, bazându-se mai mult pe entuziasmul de la început. Fiind perceput ca principalul decident în politica externă a României, Brătianu, chiar dacă a ezitat în unele ocazii, nefiind sigur pe capacitatea aliaților de a duce la îndeplinire ceea ce promisese, a mizat în intrarea în război pe cartea atacului. De altfel, în unele convorbiri private, precum cea cu fiul său, sau în Consiliul de Coroană din 1916, Brătianu își manifesta încrederea în capacitatea Antantei de a învinge, considerând că este doar o chestiune de timp până când victoria aliată se va concretiza. Chiar dacă Brătianu era conștient de capacitatea redusă de luptă a României, insistând pe trimiterea de trupe aliate și pe ofensiva de la Salonic, cu toate acestea, planul final de invazie, Ipoteza Z, a avut un caracter ofensiv. În general, liderii de la București care au decis intrarea României în război

⁶⁵ *Ibidem*

⁶⁶ *Ibidem*, p. 158

⁶⁷ *Ibidem*, p. 158-159

alături de Antantă și împotriva Puterilor Centrale, au mizat pe cartea ofensivei, în tandem cu ceilalți aliați.

Ipoteza Z, în ciuda caracterului său ofensiv, după cum arătau criticii săi, s-a impus ca principal plan de luptă împotriva Puterilor Centrale. Ipoteza Z nu lua în considerare capacitatea de reacție a adversarului, evaluând în mod pozitiv desfășurarea planului de campanie contra Austro-Ungariei și estimând în mod eronat faptul că Bulgaria nu va ataca armata rusă, care ar fi fost detașată în Dobrogea. De altfel, s-ar putea argumenta faptul că elita politico-militară a intrat în război fără să știe cu ce fel de adversar se confruntă, unul călit în doi ani de război și trecut prin unele din cele mai grele bătălii, precum Verdun sau Somme, având astfel ocazia de a-și adapta metodele și mijloacele la un război de uzură, purtat cu cele mai moderne mijloace. Chiar dacă Brătianu a ratat unele ocazii de intrare în război, planul ofensiv al Ipotezei Z, care prevedea ca $\frac{3}{4}$ din trupe să fie alocate ofensivei împotriva Austro-Ungariei și $\frac{1}{4}$ în defensivă în Dobrogea, este un argument grăitor în sprijinul teoriei cultului ofensivei. Ipoteza Z s-a prefigurat drept un plan ofensiv, excesiv de optimist, care nu lua în calcul reacția inamicului, bazându-se pe elementul surprizei, date fiind estimările elitei politico-militare românești cu privire la adversar și propriile limitări.

Teoria cultului ofensivei ia în calcul și entuziasmul la început de război al opiniei publice și al maselor. Dacă elitele politico-militare românești și-au bazat decizia de intervenție pe calcule care țineau de anumite promisiuni aliate și mijloace proprii, opinia publică și masele erau mult mai entuziaste cu privire la război, privind începutul acestuia cu optimism, cel puțin la nivel declarativ. Entuziasmul prorăzboi al opiniei publice proantantiste constituie un alt argument în sprijinul ipotezei conform căreia decizia intervenției României în Primul Război Mondial s-a fundamentat pe un cult al ofensivei.

V. Concluzii

Prezentul studiu a analizat decizia elitelor politice românești de a intra în război de partea Antantei împotriva Puterilor Centrale, pornind de la întrebarea: de ce liderii de la București au adoptat o strategie ofensivă împotriva Puterilor Centrale, având în vedere mijloacele de care dispuneau la momentul intrării în război? Lucrarea a plecat de la ipoteza conform căreia elitele politice românești au decis intrarea în Primul Război Mondial contra Puterilor Centrale, în august 1916, după doi ani de neutralitate, pe baza asumării inconștiente a unui cult al ofensivei, prezent și cu doi ani înainte în practica celor două tabere beligerante, atunci când au pornit la război, în august 1914. România fiind văduvită de experiența primilor doi ani de război, elitele politice românești nu au adaptat mijloacele armatei române, slab pregătite, dotate și instruite, la obiectivele de război. Sau, mai exact, au fixat obiective prea mari, prea îndrăznețe, unei armate căreia i se încredințase o misiune mult peste puterile sale. De asemenea, planurile ofensive s-au bazat și pe planificatele ofensive aliate precum cea de la Salonic sau ajutorul rusesc din

Dobrogea, și acela insuficient. Mai mult, planurile de campanie ale României, precum Ipoteza Z, nu anticipau mișcările adversarilor, lucru ce s-a dovedit a fi fatal, România fiind ocupată în mare parte până la finalul lui 1916.

Având în vedere argumentele și datele prezentate, ipoteza conform căreia decizia României de a intra în Primul Război Mondial se confirmă. Bazându-și acțiunile pe Ipoteza Z, România a adoptat o postură ofensivă în nord ($\frac{3}{4}$ din armată), în timp ce se fixase în dispozitiv defensiv în sud ($\frac{1}{4}$ din armată), fără a se lua în calcul acțiunile de reacție ale trupelor Puterilor Centrale. Deși avea unele rezerve în ceea ce privește conlucrarea cu aliații, cât și referitor la mijloacele deținute de armata română, pentru care ceruse provizii de la Aliați, Brătianu, odată ce a decis intrarea României în război alături de Antanta, a mizat pe cartea atacului. Nu trebuie ignorat nici aportul opiniei publice filofranceze, care la începutul războiului susținea intervenția în război.

Lucrarea a fost structurată în următoarele părți. Prima parte a fost rezervată prezentării teoriei cultului ofensivei. A doua parte a avut în vedere prezentarea stării de spirit a românilor la 1916, din perspectiva elitelor politice și a opiniei publice. Partea a treia s-a concentrat pe prezentarea stării armatei din perspectivă românească și străină. Partea a patra a fost rezervată analizei deciziei elitelor politice românești de a intra în Primul Război Mondial alături de Antanta.

BIBLIOGRAFIE

- Argetoianu 1992, Argetoianu C., *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, volumul al III-lea, partea a V-a (1916-1917), ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, p. 302
- Berthelot 2018, Berthelot H. M., *Memorii și corespondență: 1916-1919*, ed. stabilită și introd. De Glenn Torrey, trad., Mona Iosif, Editura Militară, București, p. 456
- Boia 2017, Boia L., „*Germanofili*”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, ed. a IV-a, Humanitas, București, p. 422
- Brătianu 2018, Brătianu G. I., *File rupte din cartea războiului*, București: Paul Editions, p. 192
- Convenție militară [1916] 2017, *4/17 august 1916, București, Convenția militară dintre România și puterile Antantei*, în Mihail E. Ionescu (coord.), *Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- Convenție politică [1916] 2017, *4/17 august 1916, București, Convenția politică cu Antanta privind intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale*, în Mihail E. Ionescu (coord.), *Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- Crîșmaru 2017, Crîșmaru D-D, *Elita militară românească în timpul lui Carol I: (1866-1914)*, Editura Militară, București, p. 324
- Culcer [1918] 2017, Culcer I., *1918, Iași, Generalul Ioan Culcer despre campania din anul 1916 și operațiunile Armatei 1 române*, în Mihail E. Ionescu (coord.), *Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- Dabija [1936] 2017, Dabija I., *1936, București, Analiza întreprinsă de generalul Gheorghe A. Dabija asupra proiectului de operații „Ipoteza Z” pentru intrarea României în război*, în Mihail E. Ionescu (coord.), *Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- Duca 1981, Duca I. G., *Amintiri politice*, vol. I, Jon Dumitru-Verlag, München, p. 300
- Echevarria II 2002, Echevarria II A. J., *The ‘Cult of the Offensive’ Revisited: Confronting Technological Change Before the Great War* în *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 25, No. 1 (March 2002) pp. 199–214, PUBLISHED BY FRANK CASS, LONDON
- Gorun 2021, Gorun H., *România și Marele Război: o introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*, Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, p. 191
- Grandhomme 2018, Grandhomme J.-N., *România de la Tripla Alianță la Antanta: (1914-1919)*, pref. la ed în lb. franceză de Frédéric Guelton, pref. la ed. în lb.

- română de Florin Țurcanu, trad. de Ionela-Felicia Moscovici, Georgiana Medrea Estienne și Valentin Trifescu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, p. 214
- Iarca [1922] 2017, Iarca A., *Considerațiile generalului Alexandru Iarca privind lipsa de pregătire a armatei române în vederea războiului*, în Mihail E. Ionescu (coord.), ***Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii***, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- Ionescu 2017, Ionescu M. E. (coord.), ***Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii***, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- Ionescu 2018, Ionescu M. E., ***România și revoluția din Rusia (1916-1919): note pentru o sinteză istoriografică***, Editura Militară, București, p. 347
- Ipoteza Z [1916] 2017, Ipoteza Z, *August 1916, Ipoteza „Z”. Planul de operații în vederea intrării României în război alături de Antanta împotriva Puterilor Centrale*, în Mihail E. Ionescu (coord.), ***Românii în „Marele Război”: anul 1916: documente, impresii, mărturii***, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Editura Militară, București, p. 508
- MacMillan 2015, MacMillan M., ***Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914***, trad. de Smaranda Câmpeanu, Trei Istorie, București, p. 720
- Mamina 1997, Mamina I., ***Consilii de coroană***, Editura Enciclopedică, București, p. 303
- Marghiloman 1994, Marghiloman A., ***Note politice. Volumul II. România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1916-1917)***, ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, p. 306
- Miller S. E., Lynn-Jones, S., Van Evera, S. (eds.), ***Military Strategy and the Origins of the First World War***, revised and expanded edition, an *International Security Reader*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 301
- Miller, Lynn-Jones 1991, Miller S. E., Lynn-Jones S. M., *Preface* în Miller S. E., Lynn-Jones, S., Van Evera, S. (eds.), ***Military Strategy and the Origins of the First World War***, revised and expanded edition, *An International Security Reader*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 301
- Otu 2022, Otu P., ***Mareșalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda***, ed. a 3-a revăzută și adăugită, Editura Militară, Litera, București, p. 527
- Snyder 1984, Snyder J. L., ***The Ideology of the Offensive. Military Decision Making and the Disasters of 1914***, Cornell University Press, Ithaca și Londra, p. 267
- Topor 2020, Topor C.-L., ***„Auf nach Rumänien!”: Beligeranța germano-română 1916-1918***, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, p. 458
- Torrey 2014, Torrey G. E., ***România în Primul Război Mondial***, trad.: Dan Criste; red.: Ioana Bârzeanu, Editura Meteor Publishing, București, p. 448
- Van Evera 1991, Van Evera S., *The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War*, în Miller S. E., Lynn-Jones, S., Van Evera, S. (eds.), ***Military Strategy and the Origins of the First World War***, revised and expanded edition,

An International Security Reader, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 301

Van Evera 1999, Van Evera, S. ***Causes of War. Power and the Roots of Conflict***, Cornell University Press, Ithaca și Londra, p. 268

Vinogradski [1926] 2019, Vinogradski A. N. *Războiul pe frontul oriental. În România – 1926*, în ***Aliatul-inamic: descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României în 1917***, Nikolai A. Monkevitz, Aleksandr N. Vinogradski; selecție de texte, pref și note de Șerban-Liviu Pavelescu, trad. din franceză de Alina Pavelescu, Humanitas, București, p. 298

von Falkenhayn 2018, von Falkenhayn E., ***Campania armatei a 9-a împotriva românilor și rușilor 1916/17***, trad. de maiorii Al. Budiș și C. Franc, Saeculum I. O., București, 2018, p. 268